

ET NAIVT FORSØG PÅ FORSTÅELSE – DANSK SAMLING OG TYSKLAND

PER ØHRGAARD

Copenhagen

ABSTRACT. In the 1930s, one of several small anti-parliamentarian, more or less authoritarian movements in Denmark was "Dansk Samling" (Danish Unity, see note 3), by its critics labeled as fascist or even nazi, in its self-understanding above all Christian and national and thus strongly opposed to any import of German ideology. In 1938, some of its members attended a meeting in Lübeck, and later that same year the movement's periodical published "greetings to Germany" – a rather naive attempt at reaching a dialogue, but still without giving in on crucial matters.

PRESSto.

1.

Danmark kom nogenlunde helskindet gennem 1930'ernes økonomiske krise, som begyndte med sammenbruddet på New Yorks børs i oktober 1929. Naturligvis ramte krisen også Danmark, men man undgik en politisk skyttegravskrig takket være det såkaldte "kanslergadeforlig" (opkaldt efter statsminister Staunings privatbolig) mellem den socialdemokratisk-venstreliberale¹ regering og det store oppositionsparti, agrarpartiet Venstre. Forliget blev symbolsk nok indgået den 30. januar 1933, samme dag som Adolf Hitler kom til magten i Tyskland. Det indebar ganske vist ingen politisk borgfred, men dog en vis grad af konsensus om den økonomiske og sociale politik.

Det forhindrede ikke – eller var måske endda en medvirkende årsag til, at der i 1930'erne i Danmark som i alle andre europæiske lande var adskillige bevægelser og/eller partier, som ikke alene var modstandere af den siddende

¹ Det venstreliberale parti hed Det radikale Venstre og havde i 1905 spaltet sig fra det oprindelige Venstre, som i de radikales øjne var gledet for langt til højre. I dag er Venstre et højreliberalistisk parti, Det radikale Venstre mere centrumsorienteret.

regering, men af det parlamentariske system i det hele taget. Det blev opfattet som ineffektivt, og mange forestillede sig, at landet burde regeres af en ”stærk mand” eller af ”rigets bedste mænd” (ofte underforstået: af dem selv), altså enten af en diktator eller af en gruppe med nærmest uindskrænket myndighed og fri for parlamentarisk ansvar. De mange grupper og personer er af historikerne ofte sammenfattet under begrebet ”genrejsere”: De ville i deres selvforståelse bekæmpe den slaphed og det moralske forfald, som de mente havde grebet nationen, altså ”genrejse” Danmark. Og for mange af dem var den genrejsning, der mentes at have fundet sted i Tyskland efter 1933 – og måske især den, der mentes at have fundet sted i Portugal fra 1934 under Antonio Salazar – et forbillede eller i hvert fald et vigtigt eksempel.

Den antiparlamentariske indstilling kunne også iagttages inden for nogle af de etablerede partier, særlig stærkt i det konservative parti. Det forholdsvise unge kommunistparti, som i 1932 for første gang fik repræsentation i folketinget, syntes heller ikke godt om det ”borgerlige demokrati”; men det var især på højrefløjen, at mange ideer om en anden styreform trivedes. Ole Bjørn Kraft, som var konservativ politiker og senere (1950-53) blev dansk udenrigsminister, skrev en anerkendende bog om fascismen; en senere mangeårig borgmester i en stor københavnsk forstadskommune, Paul Fenneberg, oversatte Hermann Görings erindringer; den kendte forfatter Kaj Munk lagde ikke skjul på sin beundring for de europæiske diktatorer Mussolini og Hitler. Under den tyske besættelse af Danmark 1940-45 blev dog ingen af dem medløbere. Kaj Munk blev i januar 1944 myrdet, fordi han var blevet et symbol på den nationale modstand². En beundring for de udenlandske diktatorer kunne således meget vel trives sammen med modstand mod den tyske besættelsesmagt. Mere herom i det følgende.

En af de antiparlamentariske bevægelser var ”Dansk Samling”, som efterhånden også organiserede sig som politisk parti³. Dermed blev bevægelsen trods sit navn et splittelsesparti, idet det aldrig lykkedes den at samle mere end

² Mordet, som blev begået af tyskere, var et af de første såkaldte ”clearing-”mord, som tyskerne begik på danskere som hævn for danske modstandsfolks drab på ”stikkere”, folk som forrådte eller mentes at forråde modstandsbevægelsen til tyskerne. Selve ordet ”clearing” er en ironisk kynisme, refererende til den ”clearing”-konto, hvorover det økonomiske mellemværende mellem Danmark og besættelsesmagten afvikledes.

³ Et standardværk om bevægelsen, som også dette bidrag har draget nytte af, er: Henrik Lundbak, *Staten stærk og folket frit. Dansk Samling mellem fascisme og modstandskamp 1936-47*. København: Museum Tusulanums Forlag 2001 (disputats). – En kortere udgave på engelsk: *Danish Unity. A Political Party between Fascism and Resistance 1936-47*, samme forlag 2003. Denne artikels forfatter har tidligere publiceret en artikel om Dansk Samling: ”Der Europa-Diskurs in Dänemark in den Jahren um den Zweiten Weltkrieg: am Beispiel der Bewegung *Dansk Samling*”, in: Hanenberg, Peter und Gil, Isabel Capeloa (Hrsg.): *Der literarische Europa-Diskurs. Festschrift für Paul Michael Lützeler zum 70. Geburtstag*. Würzburg: Königshausen & Neumann 2013, s. 111-121.

nogle få procent af stemmerne ved valg til folketinget⁴. Den var sat i gang i 1936 af en ung forfatter, Arne Sørensen (1906-1978), og den havde mange af sine tilhængere blandt lærere og akademikere; blandt de sidstnævnte fandtes flere allerede dengang eller senere kendte teologer⁵. Det er blevet sagt, at der i de fleste danske regeringer i de første årtier efter 1945 sad en eller flere ministre med en fortid i Dansk Samling, uanset disse regeringers partifarve, og man finder i hvert fald tidligere Dansk Samling-folk i flere forskellige politiske partier (Arne Sørensen selv blev socialdemokrat).

Det peger på det forhold, at Dansk Samling hverken ønskede at stå til højre eller til venstre: Venstrefløjen kaldte bevægelsen fascistisk eller ligefrem nazistisk, fordi den viste stor forståelse for autoritære regimer; den traditionelle højrefløj var til gengæld utryk ved bevægelsens sociale holdninger, som ikke lå langt fra socialdemokratiets.

Alt i alt kan man med nogen ret regne Dansk Samling blandt 1930'ernes fascistiske eller semifascistiske bevægelser – men nazistisk var den ikke, f.eks. var den fri for antisemitisme. Man var på den ene side imponeret af alt det, der foregik i Tyskland, især i de såkaldte ”gode naziår” fra 1934 til 1938. På den anden side var Dansk Samling både kristeligt orienteret og særdeles dansk-national og derfor på vagt over for Tyskland, som man i det 19. århundrede havde gjort sine krigeriske erfaringer med. Allerede i første nummer af Dansk Samlings tidsskrift *Det tredje Standpunkt* (oktober 1936) skriver Arne Sørensen, at nazismen skal bekæmpes ”med alle midler”⁶.

”Nej, vi er ikke nazister,” skriver Sørensen. ”Vi mener, at nazismen *maatte* komme i Tyskland, og vi mener endog, at det er bedre tyskerne har den end den forvirring og slaphed, som raadede i efterkrigsaaarene. - Men vi mener alligevel, at nazismen er samme slags løgn som de gamle partier. Blot i større format [...]” (Sørensen, 1936:9) Nazismen, skriver Sørensen, vil være en religion og bliver derfor totalitær, den forfører *masserne*. Dansk Samling vil på sin side bygge på den eksisterende religion – i Danmark den evangelisk-lutherske – og give den nyt liv. Bevægelsen vil skabe ”frie mennesker under kristendommen” (smst.), altså ikke forføre masserne, men frigøre *folket*. Dansk Samlings modvilje mod parlamentarismen er ikke en modvilje mod frie valg,

⁴ Ved valget i 1939 opnåede Dansk Samling ikke repræsentation. Ved valget i marts 1943 – gennemført midt under den tyske besættelse – fik partiet 3 mandater (af i alt 150), skønt det som det eneste opstillede i direkte opposition til den førte samarbejds politik med besættterne (kommunistpartiet var blevet forbudt i 1941 og flere af dets medlemmer interneret).

⁵ Således Regin Prenter og K. E. Løgstrup, begge senere indflydelsesrige professorer på Aarhus Universitet.

⁶ Henviseringer til *Det tredje Standpunkt* gives i teksten. I 1948 gennemførtes i Danmark en retskrivningsreform, som bl.a. indførte bogstavet å i stedet for aa og skrivning af substantiver med lille begyndelsesbogstav i stedet for stort (som i tysk); men allerede tidligere var mange begyndt at bruge dele af den nye retskrivning, og der kan derfor forekomme forskelle alt efter, hvilken skribent der citeres.

blot skal disse valg handle om personligheder og ikke om partier. Hvordan det skal kunne lade sig gøre i et moderne samfund uden at munde ud i populisme, gives der imidlertid ingen forklaring på; her bygger bevægelsen alene på tro.

LILLE EKSKURS: Folket opfattes her i en dansk tradition som et kollektiv, men dannet af selvstændige individer. Det danske ord "folkelig" er vanskeligt at oversætte til andre sprog. En ordret tysk oversættelse ville være "völkisch", men den danske "folkelighed" spillede historisk en langt mere progressiv rolle i den danske historie end de tyske "völkische" bevægelser i den tyske. Begge begreber har deres oprindelse i Herders opfattelse af "folket" som kulturbærer, men de praktiske følger har været højst forskellige. I Danmark blev "folkelighed", ikke mindst gennem N.F.S. Grundtvigs og hans tilhængeres virke (folkeoplysning, folkehøjskoler, men også bøndernes andelsbevægelse), i nogle generationer nærmest identisk med demokrati. Som så mange andre begreber er det efterhånden blevet brugt af næsten alle og enhver, herunder også af populistler. Det er betegnende, at Danmark i dag har hele tre "folkepartier": et socialistisk, et konservativt og et, som kort og godt kalder sig "Dansk folkeparti", i og for sig et ekko af "Dansk Samling".

Det er den særlige danske folkelige tradition, Dansk Samling hævder at videreføre, og som bevægelsens modstandere frakender den. Og uanset en eventuel eller faktisk nærhed til fascismen er der samtidig tale om en frygt for Tyskland; en kombination, som også sås i andre af Tysklands nabolande i 1930'erne. I lande, som lå længere borte – Sverige og Norge – kunne der ofte være sammenfald mellem fascistiske tendenser (i opinionen, ikke i regeringerne!) og sympati for Tyskland. Anderledes i Danmark, som i 1864 havde mistet en tredjedel af sit område i en krig med Preussen og Østrig. I september 1937 udkommer *Det tredje Standpunkt* således med et hæfte (1. årgang, 10), hvis hovedtema som angivet på omslaget er: "Er Danmark ved at blive tysk lydland?"

I 1930'erne styredes Danmark som nævnt af en regering af socialdemokrater og venstreliberale. Den stod ideologisk det nye Tyskland særdeles fjernt, men indrettede sig realpolitisk på de givne forhold. Man holdt en så lav profil over for Tyskland som muligt, og man afstod især fra at opruste, også – eller især – efter Hitlers magtovertagelse. Regeringen ville undgå, at Tyskland følte sig fristet til et eller andet initiativ over for Danmark, hvad enten dette måtte være fjendtligt eller "venligt".

Fjendtligt kunne det være blevet, fordi der efter afstemningen om den dansk-tyske grænse i 1920 fandtes et tysksindet mindretal nord for grænsen, som i 1930'erne begyndte at tale om at komme "heim ins Reich" (men ikke blev støttet heri af Berlin). Og "venligt" kunne det være blevet, fordi Tyskland af hensyn til sin egen sikkerhed utvivlsomt ville have tilbudt et militært stærkt

Danmark en alliance, som man vanskeligt havde kunnet afslå uden at markere sig som en fjende af Tyskland. Ydermere havde Storbritannien i 1935 indgået en flådeaftale med Tyskland, som gjorde det klart, at briterne betragtede Østersøen som tysk interesseområde, og at Danmark i tilfælde af en konflikt med Tyskland ikke skulle vente hjælp fra Storbritannien.

Af venstrefløjen blev regeringen angrebet for eftergivenhed over for Tyskland, bl.a. på grund af dens regelmæssige opfordringer til pressen om ikke at skrive alt for negativt om begivenheder i Det tredje Rige. Af højrefløjen blev regeringen angrebet for sin manglende nationale holdning, herunder den manglende vilje til at opruste militært. Regeringens politik havde imidlertid et flertal af befolkningen på sin side, hvad der viste sig ved valgene til folketing og landsting (Danmark havde dengang et to-kammersystem) i 1930'erne.

Afhængigheden af Tyskland var ikke kun geopolitisk. Den blev også i stigende grad økonomisk, og i *Det tredje Standpunkts* ovenfor nævnte september-hæfte 1937 er begge aspekter behandlet. Dansk eksport bestod dengang endnu helt overvejende af landbrugsprodukter, og Storbritannien var langt det største marked. Men her var afsætningen under den økonomiske krise blevet meget vanskeligere end før. Storbritannien begrænsede importen og trykkede priserne, så at man i Danmark ligefrem talte om, at man måtte "binde en tikroneseddel i halen" på hvert baconsvin for at få det solgt i England. Som følge heraf begyndte en større del af eksporten at gå til Tyskland, hvad der kun øgede afhængigheden. Under besættelsen blev Danmark ligefrem i nogen grad "Hitlers spisekammer"⁷.

Så i grunden var *Det tredje Standpunkts* spørgsmål allerede besvaret: Danmark var i 1930'erne nærmest et tysk lydland: "finlandiseret", som det under den kolde krig hed om Finlands særlige forhold til Sovjetunionen. Ser man på indholdet i det pågældende hæfte, finder man både det militære og det økonomiske synspunkt repræsenteret: Der er en artikel af "Kredsen ved Preben Wenck", et ejendommeligt foretagende, hvis talsmand en overgang var medlem af det danske nazistparti, så set i retrospektiv var det nok ikke det bedste selskab at befinde sig i⁸. Der er ligeledes optryk af en tale, som digteren Valdemar Rørdam havde holdt i 1914, da man mindedes 50-året for nederlaget i 1864. Rørdam var anset og stærkt hyldet som national digter ikke mindst i besættelsens første år⁹, indtil han i juni 1941 publicerede et digt, som lovpriste det tyske angreb på Sovjetunionen; efter befrielsen i 1945 var han så persona non grata og døde i 1946.

⁷ Således titlen på en central undersøgelse af Joachim Lund: *Hitlers spisekammer. Danmark og den europæiske nyordning 1940-43*. København: Gyldendal, 2005.

⁸ Om Wenck, se f.eks. en leksikalsk artikel i John T. Lauridsen: *Dansk nazisme 1930-45 – og derefter*. København: Gyldendal 2002, s. 552 (med yderligere henvisninger).

⁹ I 1940 arrangeredes såkaldte "Alsang-"stævner, hvor store grupper samledes og sang danske sange som en slags passiv modstand. En af de mest anvendte sange var Valdemar Rørdams "Danmark i Tusind Aar".

En af Dansk Samlings centrale personer, Paul Holt, giver sin artikel i september-hæftet 1937 overskriften: "Er Danmark et suverænt Rige?" og svarer selv, at det kun i begrænset grad er tilfældet, bl.a. netop på grund af den voksende økonomiske afhængighed af Tyskland. Han slutter med at citere et engelsk tidsskrift, som har skrevet: "Trods det uoverstigelige Svælg, som i ideologisk Henseende adskiller [den danske og den tyske regering, PØ], findes der en fast og vel kendt Forbindelse imellem deres Udenrigsministerier, som bevirker, at hver eneste Tanke, Initiativ eller Handling, som misbilliges i Berlin, ogsaa er Tabu i København." (Holt, 1937:231)¹⁰. Endelig indeholder hæftet en samtale med en erhvervsgeograf (Johs. Humlum, senere professor), som redegør for denne økonomiske afhængighed.

2.

I juli 1938 udkom *Det tredje Standpunkt* så med et dobbeltnummer (2. Aargang, 6-7), hvis på forsiden angivne hovedindhold var en "Dansk Hilsen til Tyskland". Hverken denne titel eller dens baggrund var egnet til at vække større sympati uden for bevægelsens egen kreds, men snarere egnet til at bekræfte mistanken om nærhed til nazismen. Baggrunden var, at Dansk Samling i juni 1938 havde deltaget i "Nordens Dag" i Lübeck, arrangeret af Nordische Gesellschaft, som var stiftet i 1921 og var en af de mange organisationer, der var blevet ensrettet efter 1933¹¹. Artiklerne i dobbelthæftet er skrevet af danskere, men de fleste af dem trykt på både dansk og tysk (kun bagest i hæftet er der mindre bidrag og anmeldelser kun på dansk).

Og hvori bestod så denne "hilsen til Tyskland"? På første side distancerer Arne Sørensen sig fra "Danskere, hvis hele politiske Indstilling bestaar i at sige Nej til det nye Tyskland tre Gange dagligt." Men han distancerer sig også fra "ivrige Tyskere, som uden at kende det mindste til vore Forhold, var sikre paa, at vi skulde "frelses" af dem." Og så følger hans tredje standpunkt: "Men der er to andre Parter, som mere og mere har fundet hinanden. Det er de Danskere, som vil en Fornyelse herhjemme, uden at kopiere Tyskland og uden at efterligne Nationalsocialismen – og saa er det de Tyskere, som virkelig er skabende og positive i Arbejdet for deres Land og Folk." (Sørensen, 1938:121). Herefter forklarer Arne Sørensen, at hæftet er redigeret for at "fortælle, *hvem* Danskeren er, *hvad* hans *Natur* er, *hvad* hans *Historie* har været, og *hvordan* han vil forme sin *Fremtid*." (smst.:122).

Det er unægtelig en vanskelig balancegang. Arne Sørensen er ude i her, og især synes han ikke at have forstået, at det anno 1938 ikke er muligt for andre kræfter i Tyskland end netop de nazistiske at repræsentere "deres Land

¹⁰ De enkelte hæfter var typisk på 20-25 sider, men årgangene havde fortløbende sidenummerering, deraf det høje sidetal.

¹¹ Ved stiftelsen i 1921 havde bl.a. Thomas Mann holdt tale. Efter 1933 var selskabet underlagt Alfred Rosenbergs ministerium og blev propagandistisk.

og Folk”. Eller har han måske netop i Lübeck oplevet det totalitære, så at tidsskriftet er et forsøg på at imødegå det? Udelukkes kan det ikke, men der er i så fald tale om et meget naivt forsøg.

Men det er givet, at hæftets indhold ikke er sammensat for at tækkes tyskerne; der er ingen ”Anbiederung” at spore. Der er bidrag, som opviser en betydelig parallelitet til de herskende tyske strømninger; men de er overalt markeret som danske, undertiden også med stærk betoning netop af grænsen. Således forklares meningen med foreningen ”Det unge Grænseværn”, stiftet af dansksindede nordslesvigere (sønderjyder) som en udtrykkelig modvægt til alle tendenser til en grænseflytning¹². Det sker i et foredrag med titlen ”Den danske Ungdoms Stilling mod Nord og Syd”, holdt på ”Nordens Dag” af kontorchef Niels Erik Wilhelmsen. Allerede undertitlen røber en sigende forskel på dansk og tysk: Medens den på dansk blot lyder: ”Foredrag, holdt paa det nordiske Stævne i Lübeck, Juni 1938”, lyder den i den tyske version: ”Der dänische Vortrag, fünfte Reichstagung der Nordischen Gesellschaft, Juni 1938 in Lübeck.”

Wilhelmsen betoner stærkt *kontinuiteten* i Danmarks historie og sætter den i relation til landskabet: I begge tilfælde er der tale om noget behersket, roligt, ja, om et yndigt land, som det hedder i den danske nationalsang. Derfor er danskeren altid mere indstillet på forhandling end på krig. Det er både hans styrke og svaghed. ”Geopolitisk har Danmark den Lod *folkeligt at være nordisk – positionelt at være kontinentalt.*” (smst.:136)¹³. Danmark er med andre ord både grænse og bro. Der har været en vis hældning mod det angelsaksiske især efter verdenskrigen (altså den første), men det har ændret sig efter 1933 – uden at danskerne af den grund føler sig mindre beslægtet med englænderne end før (smst.:137). Wilhelmsen taler om ”den aandelige Fornyelse” i Tyskland (smst.) og om ”dette germanske Samhørsforhold” (smst.), som dog i hans øjne indbefatter England og Skandinavien. Så Danmark taler i dag (1938) i virkeligheden på Nordens vegne.

Den danske ungdom er blevet selvbevidst, mener Wilhelmsen. Man er ikke længere kuet af at være en lille nation; afgørende er, at man *er* en nation fuldt så vel som alle andre. De, som har forstået det, har nu udviklet en ”(...) Fællesskabsfølelse – et indre Samhørsforhold – hvis Baggrund er en Erkendelse af den nationale Selvhævdelse, Kristendommen og en social-retfærdig Tilværelse som det nødvendige Livsgrundlag for alle Danske”. (smst.:138).

Hvad Wilhelmsen finder tiltrækkende ved nazismen, lades man ikke i tvivl om: Den er netop national, og den har bekæmpet kommunismen og dennes internationalisme. Tyskland (og Italien) er altså lysende eksempler.

¹² Det unge Grænseværn blev stiftet i 1934 af en række organisationer og personer og havde et dansk og nordisk perspektiv, rettet mod en mulig tysk imperialism.

¹³ Her og i det følgende er fremhævelserne med kursiv skribenternes egne.

Men efterfølgelsen må bestå i at skabe samme udvikling på egne betingelser i andre lande, ikke i at efterligne tyskerne eller italienerne. Så kan der skabes et frugtbart samarbejde mellem nationerne – ”først og fremmest de som har Race og Slægt tilfælles”, tilføjer Wilhelmsen (smst.:139), som her falder ind i den dengang også uden for Tyskland udbredte retorik.

Wilhelmsens kortfattede fremtidsvision er et samfund med en centralistisk ledelse, men alligevel bestående af frie mennesker; med en korporativ opbygning (i stedet for den forhadte klassekamp), men på frivillig basis – og så videre. Og, siger han til slut: ikke mindst tyskerne, som arbejder for tyske mindretal i andre lande, bør forstå, at danskerne også støtter de danskere, der bor syd for den dansk-tyske grænse: Den danske ungdom ”tager ufotrøden og vaagen Andel i de danske Folkefællers Skæbne saavel i Udlandet som i den tyske Del af Slesvig.” (smst.:140).

Dansk Samlings stifter Arne Sørensen mangler heller ikke i hæftet – så lidt som i noget af de øvrige numre af *Det tredje Standpunkt*. Hans artikel – som tilsyneladende ikke har været holdt som foredrag – hedder ”Det danske Folks Fremtid” og røber også fascination af det store opbrud i Tyskland: I Tyskland er der sket noget *nyt*, i Danmark sidder man endnu fast i *det gamle*, men det vil blive anderledes! Fremtiden vil også komme til Danmark. Men det skal være en anden fremtid end den tyske. Et folks styrke afgøres ikke af dets størrelse, ikke af dets kvantitet, men af dets kvalitet. Med andre ord: Vi kan selv! Endda ”om fornødent i Polemik mod den tyske Form, der allerede er blevet til.” (smst.:142) Tyskerne, som tror, at de skal frelse Danmark, vil ”(...) faa en lang Næse. Og en endnu længere Næse vil de Danskere faa, som med Leksikon ved Haanden har oversat den tyske Nationalsocialismes Teorier, ganske fantasiløst, ganske uden eget Liv. Disse Smaasekter med Hagekors i Knaphullet kan vi i Danmark kun betragte som uvedkommende Kuriosa.” (smst.). Men det forhindrer ikke, at Arne Sørensen forestiller sig en frugtbar dialog med ”det tyske Folks Fører og hans bedste Mænd” (smst.:142). Naiviteten er stor endnu i 1938; men man skylder nok Arne Sørensen at sige, at han ikke var alene om den.

Og så går Sørensen i gang med et lille kursus i dansk historie for tyskere: Danmark gennemlevede efter krigen i 1864 den genrejsning, som Tyskland har gennemlevet efter 1933, men fredeligere og fordrageligere. Derfor er liberalismen, skønt fortidig, ikke så forhadet i Danmark som i Tyskland. Den har gjort det gode, den kunne, og fremfor alt samledes alle de gode bestræbelser allerede profetisk (før 1864) i N.F.S. Grundtvig. Han, og senere folkehøjskolerne, partiet Venstre (dengang) og andelsbevægelsen i landbruget skabte det nye Danmark. Når vi ser på det i dag, er vi ”fyldt af Forbavselse og Beundring”¹⁴ – ”Det var en Nyskabelse paa alle Omraader: Folkeligt og kristeligt, politisk og teknisk, kommunalt og statsligt.” (smst.).

¹⁴ Det er ikke uden ironi, at dette begrebspar, ”forbavselse og beundring”, senere blev brugt i den danske regerings udenrigspolitiske erklæring af 8. juli 1940 – men da om ”de store tyske Sejre.”

Ligesom hos Wilhelmsen skal man også her bemærke henvisningen til det kristelige. Arne Sørensen henviser da også til et optryk (både på dansk og tysk) i samme hæfte af en artikel af N.F.S. Grundtvig fra 1847 om ”Folkelighed og Kristendom”. I betragtning af, at Grundtvig i løbet af sit liv udviklede en meget stærkt antitysk (og pro-engelsk) holdning, som blev taget i arv af hans tilhængere, er det ikke uden national pointe at optrykke ham. Et vigtigt skel mellem den danske ”fornyelses-”bevægelse og den tyske nazisme er netop forholdet til den etablerede religion, som danskerne ikke alene ikke problematiserer, men tværtimod stærkt fremhæver. For så vidt kan man udmærket – som også Henrik Lundbak (se anm. 3) påpeger – betragte Dansk Samling mere som et kristelig-demokratisk end som et fascistisk parti, vel at mærke hvis man husker, at der er visse fællestræk ved disse to, f.eks. netop den korporative tanke. Som nævnt var der relativt mange teologer med i bevægelsen Dansk Samling. Men i det mindste fastholdt Arne Sørensen selv også afstand mellem religion og politik. Kristendommen var for ham *hele* folkets åndelige grundlag. Derfor måtte en fornyelsesbevægelse basere sig på den, men havde ingen ret til at monopolisere den¹⁵.

En anden, og netop i 1930’erne ikke ubetydelig, forskel på Danmark og Tyskland er naturligvis landenes størrelse og magt. Arne Sørensen skriver frejdigt:

Det er Tyskerens Opgave at være Stormagt, *og dermed tjene*, og det er hans Fristelse med Magt at forgribe sig paa Verden uden at have Livets Ret. Det er Danskerens Fristelse at tabe Modet, fordi han tilhører et lille Folk, som ikke kan erklære nogen Stormagt Krig og tvinge sin Ret igennem – men det er Danskerens Opgave *trods dette* at handle som *en fri Mand i Verden*, vel vidende at Ære og Mod og skabende Indsats ikke er afhængig af Nationens Størrelse. (smst.:148).

I betragtning af, at Tyskland få måneder inden mødet i Lübeck havde indlemmet Østrig (”Anschluss” i marts 1938), kan man med god vilje læse en spagfærdig kritik i ordene om at ”forgribe sig paa Verden uden at have Livets Ret”. Med ond vilje kan man læse formuleringen som en dårlig undskyldning for til trods for Anschluss at deltage i mødet i Lübeck, nemlig som en generalisering, der ikke for alvor anfægter hverken førerprincip eller anneksioner. For hvad er ”Livets Ret”? Det er i hvert fald et meget diffust begreb, som måske tillader anneksion af Østrig (som tysktalende), men ikke af Danmark.

¹⁵ I *Det tredje Standpunkt* er der ofte henvisninger til eller omtale af den såkaldte ”bekennende Kirche” i Tyskland, som omfattede teologer, der var modstandere af nazismens ”ny-hedenskab” og derfor er gået over i historien nærmest som en antinazistisk strømning. Der var regulære antinazister blandt de ”bekendende”, men også nogle, hvis væsentligste indvending mod nazismen var dens forhold til kirken.

Arne Sørensen bliver imidlertid helt dristig i sine afsluttende bemærkninger: Vi har været glade for at være i Lübeck, men næste gang skal vi mødes i Norden (som altså i modsætning til den nazistiske retorik ikke omfatter Tyskland!). Der skal være skandinaver (incl. finner) og tyskere med – og *Englændere* (hvad Sørensen fremhæver med kursiv).

For I har Ret, I Tyskere, i dette, at Tyskland, England og Norden skulde have mere med hinanden at gøre. I har bare ikke Ret i, at det skal ske udelukkende efter den Verdensanskuelse, I har opfundet. Men det kan I ikke lære noget om, før I for Alvor kommer i vort Selskab. (smst.:149)

3.

Dansk Samlings forhold til Tyskland er og bliver en kompliceret sag. På den ene side er bevægelsen som nævnt fascineret af det opbrud, der har fundet sted: En efter Første Verdenskrig ydmyget stat, der rejser sig gennem en folkelig bevægelse. Nazismen ses som noget alt i alt godt – for Tyskland. Men det er ikke ensbetydende med, at den skal importeres til Danmark. For på den anden side er man bange for den tyske magt, og man ønsker ikke at kopiere den tyske ideologi, skønt man beundrer flere af dens praktiske følger. Den fornyelse, som Dansk Samling taler om, skal være specifik dansk. Og først når den er fuldbragt, kan man træde over for tyskerne som ligemænd.

Fælles for fascisme, nazisme og bevægelser som Dansk Samling er deres foragt for det parlamentariske system og deres drøm om et folkefællesskab, som eksisterer hinsides de politiske og ideologiske skillelinjer, som de opfatter som kunstige. Graver man et spadestik dybere, er der tale om en reaktion mod hele den moderne verden, der opfattes som kunstig, og om en drøm om en tilbagevenden til et angiveligt mere ægte samfund. Derfor finder man også hos Dansk Samling en dyrkelse af bondesamfundet, et had til storbyen – ”byspredning”, altså opløsning af metropolerne, er et programpunkt, med andre ord: masser af ”Blut und Boden”, men især Boden, for man tænker ikke i racistiske baner. Man vil en moralsk fornyelse, herunder også indgriben mod ”de hæslige Ting, som i Litteratur og Film produceres af ansvarsløse Mennesker, der kun vil tjene Penge.” (smst.:147). Og endelig vil man efter tysk og delvis bulgarsk (!) forbillede indføre arbejdslejre for ungdommen, vel at mærke ikke som en straf, men som både en imødegåelse af arbejdsløsheden og en opdragelse til fællesskab: en slags civil værnepligt for både mænd og kvinder.

Alt dette skal gennemføres af en stærk stat – som skabes og bæres af frie borgere. Dansk Samling fik aldrig mulighed for at vise, hvorledes dette skulle se ud i praksis, og det ville utvivlsomt heller ikke have fungeret. Da Danmark

blev besat af tyske tropper den 9. april 1940, og det skulle vise sig, om nationen kunne stå sammen eller ikke, lykkedes det at undgå at få indsat en ”stærk mand”, tysker eller dansker, som leder af nationen. De parlamentariske partier fandt i sommeren 1940 sammen i en fælles regering.

Det var ingen idyllisk historie: Dels måtte man give mange indrømmelser til den tyske besættelsesmagt (men beholdt indtil august 1943 dansk jurisdiktion også i tilfælde af begyndende modstand), dels krævede agrarpartiet Venstre sociale nedskæringer for at deltage i samlingsregeringen¹⁶. Besættelsens økonomiske byrder blev derfor meget ulige fordelt. Landbruget tjente penge på eksporten til Tyskland, medens levestandarden for befolkningen i byerne blev forringet¹⁷. Men Danmark faldt ikke fra hinanden, de danske nazister blev holdt uden for indflydelse – og det var parlamentariske politikere og ikke ”bevægelser” eller ”stærke mænd” af den ene eller anden art, der sørgede for det. Det er senere undertiden blevet sagt, at først den tyske besættelse for alvor grundfæstede parlamentarismen i Danmark.

Netop på grund af Dansk Samlings karakter af bevægelse uden præcis ideologisk ståsted kunne dens medlemmer også slå ind på meget forskellige veje bagefter. Stifteren Arne Sørensen blev medlem af modstandsbevægelsens øverste organ ”Danmarks Frihedsraad”, som var tværpolitisk. Det var det nærmeste, man kom den samling, som havde foresvævet bevægelsen, men den eksisterede også kun i besættelsens undtagelsestilstand. I den regering, som dannedes i forbindelse med befrielsen i maj 1945, og som indeholdt lige mange repræsentanter fra de etablerede politiske partier og fra modstandsbevægelsen, blev Arne Sørensen kirkeminister. Men allerede ved valget senere på året 1945 havde Dansk Samling stort set udspillet sin rolle. Den ovenfor citerede Niels Erik Wilhelmsen, som en kort overgang var med i Dansk Samlings ledelse, men ragede uklar med Arne Sørensen, blev sekretær for det såkaldte ”østrumudvalg”, et til at begynde med halvofficielt, senere officielt foretagende, som koordinerede danske økonomiske interesser navnlig i de baltiske lande, efter at disse var blevet ”befriet” af tyske tropper. Senere blev Wilhelmsen på initiativ af minister Gunnar Larsen direktør for en fabrik, som producerede geværbørster til tyskerne, og efter krigen blev han straffet for at have beriget sig under besættelsen¹⁸.

Som en slags konklusion: Kombinationen af fascination og frygt i forholdet til Tyskland var ikke begrænset til Dansk Samling. Der var megen forståelse for udviklingen i Tyskland, ganske særlig for nazisternes

¹⁶ Se grundlæggende Henrik Nissen: *1940. Studier i forhandlingspolitikken og samarbejdspolitikken*. København: Gyldendal 1973.

¹⁷ Bønderne fik betaling for deres produkter via Danmarks Nationalbank, som imidlertid aldrig fik betaling fra Tyskland.

¹⁸ Se Joachim Lund (som anm. 7, s. 144-282, om Wilhelmsen specielt s. 159ff. Også Henrik Lundbak (som anm. 3, passim).

bekæmpelse af kommunismen; men det er påfaldende, at man finder temmelig få prominente personer blandt de danske nazister – modsat forholdene i Sverige og Norge (Vidkun Quisling var tidligere norsk minister, og hans parti hed i øvrigt ”Nasjonal Samling”). Forklaringen skal næppe findes i en mere demokratisk indstilling i Danmark, men snarere i, at Danmark havde en landegrænse til Tyskland (og lå længere borte fra Sovjetunionen), og at denne grænse havde været genstand for både krig (1848-50 og 1864) og afstemning (1920). Danske ”eliter” var i et par generationer blevet opdraget til skepsis eller ligefrem afstandtagen over for Tyskland, hvilket ikke var tilfældet i de andre skandinaviske lande. Der var fascistiske strømninger i Danmark, f.eks. i det konservative parti og i dele af landbruget – og altså givetvis også i Dansk Samling, men en bevægelse med udspring i Tyskland stod man skeptisk overfor.

LITTERATUR

- Lauridsen, J. T. (2002). *Dansk nazisme 1930-45 – og derefter*. København: Gyldendal.
- Lund, J. (2005). *Hitlers spisekammer. Danmark og den europæiske nyordning 1940-43*. København: Gyldendal.
- Lundbak, H. (2001). *Staten stærk og folket frit. Dansk Samling mellem fascisme og modstandskamp 1936-47*. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Lundbak, H. (2003). *Danish Unity. A Political Party between Fascism and Resistance 1936-47*. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Nissen, H.S. (1973). *1940. Studier i forhandlingspolitikken og samarbejdspolitikken*. København: Gyldendal.
- Øhrgaard, P. (2013) ”Der Europa-Diskurs in Dänemark in den Jahren um den Zweiten Weltkrieg: am Beispiel der Bewegung Dansk Samling”, in: Hanenberg, Peter und Gil, Isabel Capeloa (Hrsg.), *Der literarische Europa-Diskurs. Festschrift für Paul Michael Lützeler zum 70. Geburtstag*. Würzburg: Königshausen und Neumann.

Per Øhrgaard

København

poe.dbp@cbs.dk